

Ш.ХОЛМИРЗАЕВ ИЖОДИДА ЗИЁЛИ ШАХСЛАР ОБРАЗИ: ҲАЁТИЙ ҲАҚИҚАТ ВА БАДИИЙ ТАЛҚИН

Атажанова А.

Филология фанлари номзоди, доцент УрДПИ

Янгибаева Н.

УрДУ таянч докторанти

Аннотация: Ёзувчи ҳаёти ва фаолияти билан алоқадор бўлган ҳужжатлар, у яшаган ижтимоий муҳит ва шу муҳит кишилари билан ўзаро муносабатлар ҳақидаги маълумотлар қанчалик кўп бўлса, биографик метод ўз самарасини беради. Шуккур Холмирзаевнинг ҳаётида муҳим из қолдирган устозлари, дўст-у ёрлари ва улар билан боғлиқ реал воқеалар унинг асарларига кўчиб, адиб яратган бадиий оламда яшаб келмоқда. Биз ушбу мақолада адиб ижодида учрайдиган зиёлилар образи ва улар қатнашган асарлар сюжетида ҳаёт ҳақиқатининг бадиий ҳақиқатга айланиши жараёни ҳақида фикр илгари сурилади.

Калит сўзлар: биографик метод, прототип, ҳаёт ҳақиқати, бадиий ҳақиқат.

Аннотация: Чем больше документов, связанных с жизнью и творчеством писателя, социальной средой, в которой он жил, и сведениями о его взаимодействии с людьми этой среды, тем эффективнее будет биографический метод. Учителя, друзья Шукура Холмирзаева и связанные с ним реальные события, оставившие важный след в его жизни, перешли к его произведениям и живут в художественном мире, созданном художником. В данной статье мы представляем представление об образе интеллектуалов, встречающемся в творчестве писателя, и о процессе трансформации реальности жизни в художественную реальность в сюжете произведений, в которых они участвовали.

Ключевые слова: биографический метод, прототип, реальность жизни, художественная реальность.

Abstract: The more documents related to the writer's life and work, the social environment in which he lived and the information about his interactions with the people of this environment, the more effective the biographical method will be. Shukur Kholmiraev's teachers, friends and real events related to him, who left an important mark on his life, have moved to his works and live in the artistic world created by the artist. In this article, we present an idea about the image of intellectuals found in the works of the writer and the process of transformation of the reality of life into an artistic reality in the plot of the works in which they participated.

Key words: biographical method, prototype, reality of life, artistic reality.

“Ёзувчи ҳаётни кузатиб юриб, асарни ёзишга туртки бўладиган бирор воқеага дуч келиб қолади. Бу воқеани ёзувчи ижодий ҳис этади. Шу жараёнда ҳаёт талаб қиладиган эстетик маъно кучга киради ва уни ифода этадиган

характерлар қиёфаси пайдо бўлади. Асарнинг ёзилиш жараёнида воқеанинг роли унча сезилмай қолади. Чунки, у табиий равишда характерга юкланади.”¹

Маълумки, тадқиқотчи кўлида биографик материаллар, яъни ёзувчи ҳаёти ва фаолияти билан алоқадор бўлган ҳужжатлар, у яшаган ижтимоий муҳит ва шу муҳит кишилари билан ўзаро муносабатлар ҳақидаги маълумотлар қанчалик кўп бўлса, биографик метод ўз самарасини беради. Шукур Холмирзаевнинг ҳаётида муҳим из қолдирган устозлари, дўст-у ёрлари ва улар билан боғлиқ реал воқеалар унинг асарларига кўчиб, адиб яратган бадиий оламда яшаб келмоқда.

Шукур Холмирзаев эссе жанрида баракали ижод қилган. Олима М.Қўчқорова Шукур Холмирзаев эсселарини тадқиқ қилар экан, уларни мавзу жиҳатдан тўрт гуруҳга ажратиш мумкин²лигини қайд этади. Санъат аҳли ҳақидаги эсселарда ёзувчи ўзбек адабиёти ва санъатининг равнақи учун хизмат қилган буюк маданият арбоблари (“Бинафша хидланг, амаки” (Ўлмас Умарбеков), “Одил ака ҳақида ўйласам..”(Одил Ёқубов), “Шайдолик”(журналист Раҳмат Жума), “Бир оқшом суҳбати ёки дўстим Рўзи Чориев”(рассом Рўзи Чориев), “Танқидчига уч мактуб”(Иброҳим Ғафуров), “Тақдир башорати”(Шукур Бурҳон), “Ай Шухрат акам-а”(ёзувчи Шухрат), “Йўллар айро тушди, аммо..”(Абдулла Орипов), “Шимол ёғдуси”(журналист Зойиржон Мамажонов), “У кишим-устоз, биз эса шогирд”(Матёқуб Қўшжонов) ҳақида гап кетса, ватан ривожини учун хисса қўшган, ўз меҳнати ва фидойчилиги билан эл ичида ҳурмат қозонган, Сурхон заминидан етишиб чиққан жамоат арбоблари ҳақида “Арбоб армони” туркумидаги “Ўлдирса мард ўлдирсин”, “Васваса”, “Маҳаллий парият”, “Сабоқлардан бири”, “Бу йўллар кўп қадим йўллар”; “Ҳақиқат бор эканку!”, “Ватанга хизмат беминнат бўлади” эсселарига ёзувчи фахр-ифтихор туйғуларига эш бўлган хотираларини муҳрлаган.

Эссе жанрида ёзувчи реал воқеаларни бадиий жиҳатдан сайқал топтириб, фактларни бузмасдан ёндашади. Шу боисдан ҳам биз эсселардаги бадиий ҳақиқатнинг юзага келиши ва ҳаётининг бадиий ҳақиқатга кўчиши каби масалаларни тадқиқ этишдан кўра ҳикоялардаги образларнинг асосларини, сюжет илдизларини топишни ва бадиий ҳақиқатнинг юзага келиш жараёнини тадқиқ этишни лозим топдик. Шукур Холмирзаев муҳаббати, меҳри тушган

¹ Матёқуб Қўшжонов. Ҳаёт ва нафосат. Тошкент. Ғ. Фулом. 1970. – Б. 26.

² Қўчқорова М. Бадиий сўз ва руҳият манзаралари. Муҳаррир. Тошкент. 2011. – Б. 45.

инсонлар борки, унинг бадий тафаккурида ўз сиймосини мухрлаган, адиб улар ҳақида ўз қарашларини асарлари ичига жойлаб кетган. Жумладан, адибнинг мактабда таълим берган устозлари бир неча асарларида прототип вазифасини бажарган. Шукур Холмирзаев 1948-1958-йилларда Бойсун туманидаги 1-ўрта таълим мактабида ўқиган. Адабиёт ҳақидаги дастлабки сабоқларни Холмуҳаммад Қулниёзов, Зикир Умаров каби фидойий устозларидан олган. Ёзувчи хотираларидан бирида : “Мактабда ўқиб юрган кезларимизда Холмуҳаммад Қулниёзов ҳамда Зикир Умаров деган домлаларимиз бўларди. Менга адабиётдан дастлабки сабоқни ана шу кишилар беришган. Жуда фидойий одамлар эди...”³ дея қайд этган.

Ёзувчи “Бир кўрган таниш”, “Икки кўрган билиш” ҳикояларида табиёт муаллими ва мактаб директори лавозимда ишлайдиган Зокир Ўриновични муаллиф алоҳида меҳр билан тасвирлаган. Муаллиф ўз яратган қаҳрамон номини– образга асос бўлган инсон номига уйқаш, оҳангдош қилиб кўйганки, бу адиб айнан кимни ўз қаҳрамони учун прототип қилганига ишора қилади. Зикир Умаровдаги фазилатлар эса бевосита ҳикоя қаҳрамонида намоён бўлган. Асарда директор худди ёш Шукурга устозлик қилган Зикир Умаров сингари овни яхши кўрадиган зоҳиран жиддий кўринса ҳам, аслида бағрикенг, зиёли, камтарин инсон эканини раёқаш мумкин. Адибнинг “Бу кишим устоз-биз шогирд” эссеси⁴да келтирилишича ҳақиқатан ҳам Зикир Умаров ва ёш Шукур овга чиқишиган. Ҳикоя сюжети учун айнан шу воқеа асос бўлган.

Зокир Ўринович кўнгил одами, нозиктаъб инсон эканини куйидаги жумлалардан англаш мумкин: “-Хурсанд бўлиш керак. Завқланиш керак. Завқлана билиш ҳам яхши нарса. Қара майин шабада эсяпти. Кўкламникидек юмшоқ эмас, озгина дағал. Кузники-да, кузники. Бундан роҳатланиш керак. Завқ олиш керак.”

Ёки яна бир ўринда “Биз кўп хато қиламиз. Кўп завқли манзаралар қаршисидан бепарво ўтиб кетамиз. Кўп завқлардан бебаҳра қоламиз. Тўғри турмуш ташвишлари бор. Аммо улардан устун келиш керак. Акс ҳолда ташвишларга кўмилиб кетасан...” каби фикрларидан муаллиф бу образга ўзига сабоқ берган адабиёт муаллимининг фикрлаш тарзида кўзатган табиатни, ҳаётни

³ Тошбоев О. Абдий замондош. Тошкент: Ф. Фулом . 2018 . – Б. 62.

⁴ Холмирзаев Ш. Сайланма.IV. Тошкент: Шарк., 2006. –Б. 317.

севиш ғояларини сингдирганига ишонч ҳосил қиламиз.Зикир Умаров ўзи ишлаган мактабда ўқувчиларда санъатга, адабиётга бўлган меҳрини оширган, ўқувчиларининг истеъдод қирраларини кашф этиб борган. Адибнинг хотираларида келтирилган ушбу факт Зикир Умаровнинг нақадар фидоий инсон бўлганини тасдиқлайди: “...мактабимизнинг(Бойсун марказидаги 1-сон ўрта мактаб) директори тил ва адабиёт ўқитувчимиз Зикир Умаров раҳбарлигида мактабда тайёрланиб, шаҳар маданият уйи саҳнасида намойиш этилган “Бой ила хизматчи” спектаклида Ғафур ролини ўйнагандим...”⁵

Ижодкор ҳаёти давомида юрагидан жой олган, меҳри тушган инсонларни шунчаки унутиб юбормаган.Уларни ижобий қаҳрамонлар сифатида ҳикоя-қиссаларига жалб қилиб келган. Шукур Холмирзаевнинг болалик ва ўсмирлик давридаги, мактаб билан боғлиқ хотиралари йиллар ўтгани сайин тобора чуқур фалсафийлик касб этиб борган. Абдулла Қаҳҳор айтганидек, “Вино чуқур ертўлаларда тингани сингари ўтмиш- кишининг хотирасида тинади; кишининг ёшлиқда кўрган –кечирганлари кўп йиллик вино сингари тиниқ ва кучли бўлади. Мана шундай ўтмишда кўрган -кечирганларим кўп ҳикояларим ва йирик асарларимдаги эпизодларга асос бўлди.”⁶

Шукур Холмирзаевнинг “Аросат” ҳикоясида воқеа Зикир Умаров ҳаёти билан алоқадор бўлмаса ҳам ёзувчи асардаги зиёли инсон образига Зокир Ўрин деган номни муносиб деб билган. Зокир Ўрин образида бир вақтнинг ўзида икки инсон сифатлари, сийрати жам бўлган. Муаллифнинг ўзи ва устози Зикир Умаровнинг камтарин, илмпарвар, одамгарчиликни устун қўйиш фазилатларини бу образда кўришни истаган. “Аросат” ҳикояси ёзувчининг ҳаётининг ҳақиқатни бадиий ҳақиқатга айтантиришдаги маҳоратини яққол кўрсатиб турувчи асарларидан бири. Ҳикоянинг ижодий биографиясини ўрганиш орқали асардаги бир даврдаги икки хил одам: зиёли шахс ва янги ишбилармон инсон образи талқинини очишга уриндик. Кузатишмизча, адибнинг кўпгина эсселаридаги қаҳрамонлар муаллифнинг қайсидир ҳикояларидаги образларга жуда менгзаб кетади. “Ватану халқ учун хизмат беминнат бўлади” эссеси “Халқ сўзи” газетасининг 1998 йил 13 ноябр сонисида эълон қилинган. Эссе адибнинг сайланмасига киритилмаган. “Бу эссе-хотирада иккита маиший ҳаётининг воқеа

⁵ Тошбоев О. Абдий замондош. Тошкент: Ф. Фулом . 2018 . – Б. 73.

⁶ <https://ziyouz.uz/matbuot/sovet-matbuoti/abdulla-qahhor-hayot-hodisasidan-badii-toqimaga-1965/>

хикоя этилади. Биринчи қисмида, Ш.Холмирзаевнинг Қурбон Амиркулов билан учрашуви ва аразлашув воқеалари; иккинчи қисмида Қурбон Амиркуловнинг дўстидан кечирим сўраб, Тошкентга келиши ва ярашиши воқеалари...”⁷ тасвирланган.

Ёзувчининг кўнглидан чуқур ўрин олган воқеликлар, албатта, бир кун дардлар пўртанасида юзага қалқиб чиқиши ва бадий асарга айланиши турган гап. Ёзувчининг “Аросат” деган хикояси юқорида келтирган Қурбон Амиркулов ҳақидаги эссенинг биринчи қисмига-учрашув ва аразлашув эпизодига жуда мос келади. Биз икки хил жанрдаги асар учун бир воқеа “уруғ”-ижодий ғоя берганини тушундик.

Гарчи хикоядаги Хўжамёр айнан Қурбон Амиркуловнинг ўзгинаси бўлмаса ҳам, Хўжамёрнинг кўполлигини, бефаросат қилиқларини, замона ҳақидаги калтабинлик билан айтган гапларини Қурбон Амиркулов ҳаракатларида кузатмаган бўлсак-да, Қурбон ва Хўжамёр ўртасида битта умумийлик яққол кўринади. Бу умумийлик аросатда-ўтиш даврида турган пулдорларнинг зиёли инсонларга (бойлик кетидан қувмаган, қаноатли) бўлган муносабатида намоён бўлган. Ёзувчининг яқин шогирдларидан аниқлашимизча⁸, эсседаги воқеа 1991 йилда адиб Бойсунга-туғилиб ўсган гўшасига борган кезлари содир бўлган. Ёзувчи собиқ синфдоши билан боғлиқ воқеадан қаттиқ таъсирланган кўринади. Бу Шукур Холмирзаев учун - нафсидан устун яшаган, таъмадан холи, ори баланд инсон учун табиий ҳол. Ниҳоят, у 1993 йилда “Аросат” хикоясини ёзади. Олим Тошбоев бу хикоя ҳақида шундай асосли мулоҳазаларини билдирган: “Ёзувчи устозни шогирд, маърифатни бойлик ҳузурига келтиришдан мақсад нима эди? Илм корчалон ҳузурига камтар, камсукум устоз қиёфасида келади. Мана шу сахна моҳиятан ўтиш даври одамларининг қиёфасини, муносабатини кўрсатган дейиш мумкин...”⁹

Шукур Холмирзаев ҳаётий ҳақиқатни бадий ҳақиқатга қачон айлантирди?

⁷ Қўчқорова М. Бадий сўз ва рухият манзаралари.. Тошкент. Мухаррир, 2011. – Б. 79.

⁸ Бу воқеа ҳақида Шодмонқул Салом эшитган - билган маълумотларини бизга оғзаки равишда маълум қилди. Маълумот эссе матнига жуда мос. Ҳатто бир таъсирли эпизодни эссега кирмаганини билдирди. Тадбиркор ёзувчи дўстининг машинасига икки қоп гуруч ҳам жойлатиб қўйган бўлади. Ёзувчи бундан беҳабар, аммо ҳамроҳининг хабари бўлади. У ёзувчига гуруч машинада эканини айтгач, ғазаб отига миниб турган адиб гуручларни катта йўлда қолдириб кетади.

⁹ Тошбоев О. Абадий замондош. Тошкент: Ф. Фулом. 2018.- Б. 285.

Маълумки, “...хаётий ҳақиқат ва бадий ҳақиқат умумлашмасига асосланувчи бадий образ ёки бадий асарнинг ҳаётийлигини, жонлилигини таъминловчи бош манба- мавжуд ҳаёт ва унинг серқирра оқими, муаммолари. Шундай экан, ижодкор бир томондан, ҳаётий ҳақиқат ичидан ўзига керакли қиррани топиб олиши, ҳаётий материал бағридан идеалига мос муаммоларни аниқлаб олиши ва бир қарашда барчага маълумдек туюлган сирлиликни образлар воситасида санъат мухлисларининг ҳис-туйғуларига, онгига таъсир этадиган шаклда акс эттириб бериши лозим.”¹⁰ Ёзувчи синфдоши билан бўлган воқеа бағридан ўз эстетик идеалларига мос лавҳаларнигина олади ва уларни нафас олиб турган ижтимоий муҳитнинг муаммоларини фош этишга йўналтиради.

Муаллиф ўзида ҳамда Қурбон Амиркуловда ўтиш давридаги бир-бирига зид қарашлар борлигини, юзлаб одамларда, янги даврнинг “янгича” асоратларини кўриб, англагач, бу аслида умуммиллий дард, қамрови кенг муаммо эканини тушунади ва ёзишга киришади. Ўтиш даври одамлари ҳақида ёзиш фикри адиб кўнглида анча вақт муқим ўрин олган. “Аросат” ҳикояси ёзилганидан кейин орадан беш йил ўтиб, Шукур Холмирзаев Усмон Азим ундови туфайли Қурбон Амиркулов билан ярашиб олишади. Тадбиркор, халқпарвар синфдош дўстини қилган шунча эзгу ишлари олдида, ўзига нисбатан қилган дилхираликни унутади. Бу воқеалар эссесида ўз инъикосини топади.

Кўринадики, ёзувчини айнан синфдоши Қурбон Амиркулов эмас, унинг бир оғиз сўзигина ижодкор қалбига оғриқ солган. “Илҳомнинг макони одамда меҳр ва ғазаб уйғотадиган ҳодиса”, - дея А.Қаҳҳор бежиз таъкидлаган эмас. Ижодкор бир лаҳзалик ғазаб туйғуси туфайли “Аросат”ни ёзган. Чунки синфдош дўсти билан бўлган суҳбатдан кейин адибдан тадбиркорлар одамгарчиликдан, беғараз меҳр-оқибат туйғуларидан бенасиб бўлаётирлар, деган хаёл ўтади. Асарни эссени ўқир эканмиз, ҳаётий ҳақиқат Қурбон Амиркуловни Хўжамёр каби оқибатсиз эмаслигини, азбаройи дўстини соғингани ва ёзувчи дўстидан ранжишга ҳам асоси борлигини кўрсатади. Аммо ижодкор инсон туйғуларининг тошқинида бу ҳақиқатдан-да кучлироқ умуммиллий дард, инкор этиб бўлмас бошқа бир ҳақиқат юзага чиқади. Бу бадий ҳақиқат эди. Матёқуб Қўшжонов айтганидек, “Бадий ҳақиқат - баланд ҳақиқат.”¹¹ Эсседа келтирилишича,

¹⁰ Саримсоқоа Б. Бадиийлик асослари. Тошкент: 2004. – Б. 98.

¹¹ Холмирзаев Ш. Сайланма. IV. Тошкент. Шарқ, – Б. 360.

ёзувчининг синфдоши анча эзгу ишларни қилиб, халққа нафи тегиб юрган, хурмати, кадри баланд инсон. У дўстига чин дилдан яхшилик қилишни истайди, бироқ фикрини айтиш усулини билмайдиган чўрткесар, дангалчи одам. Аммо унинг ўрнида бошқа тадбиркор бўлса-чи? Синфдоши борган бемаъни хаёл(манфаат илинжида келган бу бечора зиёли!) бошқаларнинг ўйидан кечмасмиди? Кечар эди, кечаётган эди! Адиб шуларни тасаввур қилган ва таассуф қилган. Хўжамёр образи айна шу тасаввур ва таассуфнинг натижаси ўлароқ дунёга келган. Тўғри, зиёлининг тадбиркор олдига боришидан мақсад бир хил - устоз шогирдини, ёзувчи-эски дўстини эришган мартабаси, ютуқлари билан табриклаш ниятида борган. Бироқ воқеалар ривожини ва яқунда реал воқеликка қарама қарши ўринларни кузатиш мумкин. “Ҳаққонийлик –воқеликни бутун икир-чикирлари билан айнан акс эттириш эмас, балки муайян макон ва замондаги воқеликни етакчи тамойилларни ишонарли, тўлақонли акс эттириш демакдир.”¹² Хўжамёр образини яратилишига туртки бўлиб қолган Курбон Амиркуловнинг аслида қандай маънавият эгаси экани эссе якунида очиқланади. Адиб қалбида дўстига нисбатан ғазаб эмас, меҳр жўш уради. Эссе хотимаси шундай фикрлар бор: “Мен уни дилдан кучоқладим: “Қалбимда фахр-ифтихор туйғуларини туярганман: “Ҳа, булар ўзига хос, янги ўзбеклар, булар мустақиллик туфайли, янги ислохотлар, турмуш тарзи тақозосидан ўз имкониятларини оча бошлаган фидоий, ватанпарвар, халқсевар ўзбеклардир”¹³, - деган гаплар хаёлимдан ўтди. “Чин ёзувчи ўз дардини, яъни қалби буюрганганини ёзадики, беихтиёр равишда халқининг дардини ифодалаган бўлиб чиқади, гўё қалблар талаб этган нарсани бунёдга келтиради...”¹⁴

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Матёқуб Қўшжонов. Ҳаёт ва нафосат. Тошкент. Ғ. Ғулом. 1970. – Б. 26.
2. Саримсоқоа Б. Бадиийлик асослари. Тошкент: 2004. – Б. 98.
3. Тошбоев О. Абдий замондош. Тошкент: Ғ. Ғулом . 2018 . – Б. 62.
4. Холмирзаев Ш. Сайланма.IV. Тошкент: Шарқ., 2006. –Б. 317.
5. Холмирзаев Ш. Ватану халқ учун хизмат беминнат бўлади . Халқ сўзи, 1998. 13 ноябр.- Б.4.

¹² Саримсоқоа Б. Бадиийлик асослари. Тошкент: 2004. – Б. 100.

¹³ Холмирзаев Ш. “Ватану халқ учун хизмат беминнат бўлади” . “Халқ сўзи” . 1998 йил. 13 ноябр.- Б. 4.

¹⁴ Шукур Холмирзаев замондошлар хотирасида. Тошкент: Ғ. Ғулом, 2010. – Б. 61.

6. Шукур Холмирзаев замондошлар хотирасида. Тошкент: Ғ. Ғулом, 2010. – Б. 61.
7. Қўчқорова М.Бадий сўз ва руҳият манзаралари. Мухаррир.Тошкент.2011.– Б . 45.
8. <https://ziyouz.uz/matbuot/sovet-matbuoti/abdulla-qahhor-hayot-hodisasidan-badii-toqimaga-1965/>

